

Konst och subjektskapande. Neurodegenerativa nedsättningar och dialogbaserad konstpedagogik

Johanna Rosenqvist, Ellen Suneson

Johanna Rosenqvist, Fil. Dr. Lektor i konst- och bildvetenskap, Linnéuniversitetet,
Institutionen för musik och bild, Växjö. E-post: johanna.rosenqvist@lnu.se.
Ellen Suneson, Doktorand, Avdelningen för konsthistoria och visuella studier,
Lunds universitet, Lund. E-post: ellen.suneson@kultur.lu.se.

Sedan 2007 har ett flertal konst- och forskningsprojekt genomförts där personer som drabbats av neurodegenerativa nedsättningar deltagit i samtal om konst. Den forskning som hittills undersökt projektens betydelse har fokuserat på den fysiska och psykiska verkan konstvisningarna haft för deltagarna, baserat på intervjuer, mätningar och enkätundersökningar. I den här texten väljer vi att undersöka en annan aspekt av konststamtalen där vi diskuterar hur den dialogbaserade konstpedagogiken synliggör samband mellan estetiska upplevelser och subjektskapande.

Since 2007 a number of art- and research projects have been implemented where people who suffer from neurodegenerative impairments have participated in conversations about art. Previous research on these projects has mainly been focused on the physical and mental effects the art tours have had on the participants, based on interviews, surveys and questionnaires. In this text we choose to explore a different aspect of the art tours where we discuss how dialogue-based art education makes the connection between aesthetic experiences and subjecthood visible.

Inledning

Att möta och diskutera konstverk kan vara en viktig del av habiliteringen för människor som drabbats av neurodegenerativa sjukdomar. Under det senaste decenniet har flera konst- och forskningsprojekt utforskat hur ett dialogbaserat närmande till konst förbättrat kognitiva förmågor och förhöjt känslan av livskvalitet hos deltagare med Alzheimers och Parkinsons sjukdom (Mittelman and Epstein 2009). De exempel som analyseras i den här artikeln är hämtade från ett flertal av dessa initiativ – vi kallar dem nedan för Mötesprojekten – som vänder sig till människor med olika neurodegenerativa nedsättningar och deras anhöriga, vänner eller assistenter med möjligheten att mötas i estetiska upplevelser. Neurodegenerativa sjukdomar påverkar kognitiva förmågor som minne, uppmärksamhet och abstrakt tänkande. Dessa speciella förutsättningar gör att den som iscensätter mötet med konsten – konstpedagogen – måste erkänna och uppmärksamma deltagarnas egna upplevelser och kunskaper mer än vad som är gängse inom traditionell visningspraktik. Inom det konstpedagogiska teorifältet har dialogbaserad pedagogik länge förespråkats (Lindberg 1991, Illeris 2002). Ändå erbjuds vuxna besökare på konstinstitutioner fortfarande ofta monologiska visningar vars syfte är att bilda deltagarna genom att lära dem om konst och konsthistoria (Aure et al. 2009, s. 20). De så kallade Mötesprojekten har erbjudit tillfällen att göra någonting helt annat: istället

för att studera en institutionsbaserad konsthistoria har de öppnat upp för en möjlighet att utforska en konstpedagogik som fokuserar på individen som möter konsten och dens välbefinnande och personliga förhållande till verken. Utgångspunkten för den här artikeln är att utifrån feministiska och queerteoretiska idéer om subjektivitet och kunskap diskutera den konstpedagogiska metod som utvecklades i samband med projektet för att synliggöra nya perspektiv på dialog- och subjektskapande. I förlängningen kan detta bidra till utvecklandet av metoder för dialogskapande inom både det medicinska och det konstpedagogiska fältet.

Vår analys av hur skillnader i människors fysiska förutsättningar kan synliggöra och utveckla de praktiker inom konstinstitutioner eller inom sjukvården som skapar förutsättningar för en dialog, är inspirerad av queer- och handikappforskaren Petra Koppers. Koppers menar att synliggörandet av de gester, rörelser, hinder, frustrationer och relationer som kan uppstå i samband med ett rums fysiska gränser har potentialen att avslöja underliggande logiker som annars inte syns (Koppers 2011, s. 43). Vår metod för att undersöka Mötesprojekten utifrån konstpedagogiska perspektiv baseras på deltagande observation. Vi vill därför tydliggöra att våra slutsatser är just våra, och inte per automatik reflekterar deltagarnas åsikter om den konstpedagogiska praktiken. Detta är också en av orsa-

kerna till att vi genomgående väljer att anonymisera deltagare, konstpedagoger och konstinstitutioner.

Mötesprojektet

Den empiri som vi undersökt består av en rad initiativ där konstvisningar erbjudits till personer med neurodegenerativa nedsättningar. Exempelvis har vi deltagit vid det pedagogiska program som utformats genom ett samarbete mellan Malmö Konsthall, Club Cefalon och Minneskliniken vid Skånes universitetssjukhus. Vi har även följt med under ett större antal visningar som getts i samband med det rikstäckande projektet Möten med Minnen (2013-2015) där en mängd konstinstitutioner över hela Sverige erbjöd konstvisningar för personer med demenssjukdom och deras anhöriga.¹ Därtill har vi deltagit i konstvisningar inom projektet Meet Me på Museum of Modern Art (MoMA) i New York.² Idén bakom utvecklandet av konstvisningar för personer med neurodegenerativa nedsättningar utvecklades genom ett samarbete mellan MoMA och New York University Center of Excellence for Brain Aging. Samarbetet tog formen av en visningsserie med namnet Meet Me som inleddes 2007. När forskare efter visningarna intervjuade deltagarna och bad dem att delta i särskilda un-

dersökningar visade det sig att många av deltagarna upplevde högre grad av livskvalitet och att deras kognitiva förmågor förbättrades i omedelbar anslutning till konstvisningarna. Majoriteten av deltagarna upplevde att det var viktigt och befriande att få föra ett samtal och lyssna på varandra utifrån de kreativa, känslomässiga och intellektuella perspektiv som konstsamtalen öppnade upp för (Mittelman & Epstein 2009).

Konstvisningarnas positiva resultat har lett till att projekt med konstpedagogiska program som vänder sig både till personer drabbade av neurodegenerativa nedsättningar och till deras anhöriga, assistenter och vänner har fått stort genomslag över hela världen. När förmågan att kunna koncentrera sig, uttrycka sig i tal, minnas och förstå vad som händer omkring en och vem man är förändras, påverkar det också förutsättningarna för en dialog mellan konstpedagogen och deltagarna. Eftersom deltagarna har en minnesproblematik stannar grupperna upp och fokuserar på själva upplevelsen av konstverket i samtalsform, istället för att verket enbart förklaras utifrån referenser till konsthistorien. Konstpedagogen arbetar fokuserat utifrån ett tema, som exempelvis ”familj”, ”humor”, ”staden” eller ”impressionism”, som sedan beskrivs ge-

¹ För mer information om initiativet på Malmö konsthall: <http://www.konsthall.malmo.se/o.o.i.s/5266> (tillgänglig 2016-06-07), och om Möten med minnen: <http://www.alzheimerfonden.se/motenmedminnen> (tillgänglig 2016-06-08). En föregångare till båda dessa var ”Möte med minner” <http://www.tekniskmuseum.no/besok-oss/personer-med-demens> (tillgänglig 2016-06-08). Vi har studerat dessa inom ramen för BAGADILICO-projektet ”Impact of aesthetic activities on life quality, mental speed and neuroconnectivity in Parkinson patients” 2013-15 tillsammans med Max Liljefors (projektledare), Åsa Alftberg, Mats Fastrup, Axel Holmberg och Elisabet Londos vid Lunds universitet.

² För mer information om Meet Me: <https://www.moma.org/meetme/> (tillgänglig 2016-06-08).

nomgående och noggrant. Deltagarna är främst där för att diskutera de känslor, tankar och frågor som uppkommer i stunden, precis där och då. Därför är undervisning av konsthistoria och bakgrundsinformation om verket inte pedagogikens främsta mål, men de kan användas för att bidra med infallsvinklar och utgångspunkter i diskussionerna.

Sjunga en visning?

En visning inom ramen för Mötesprojektet kan se ut så här: Det är måndag och stadens konstmuseum är stängt för andra besökare än de som har anmält sig till en konstvisning för personer med neurodegenerativ nedläggning med medföljande vän, familjemedlem eller assistent. Vi följer visningen som forskare, i det här fallet innebär det att vi deltar i samtalen samtidigt som vi studerar både den verbala och den icke-verbala interaktionen mellan deltagarna och konstpedagogen i mötet med konstverken. Allt som allt är vi tolv personer. Vi blir insläppta, hänger av oss våra ytterkläder och sätter oss i foajén där vi får namnlappar av konstpedagogen som är den person som ska visa oss runt på museet, guida – eller snarare vara vår samtalspartner. Vi sneglar på varandras namnlappar så att vi kan säga hej och kalla varandra vid förnamn. Visningen tar oss genom museet med tre stopp framför olika konstverk. Inför varje verk blir vi ombedda att tänka på någon aspekt av det, kanske var ljuset kommer ifrån, och några säger något om vad de ser eller kommer att tänka på. Det sista verket vi stannar

inför är en målning och vi börjar med att bara titta. Olika infall och förslag framkommer, personliga anekdoter blandas med formaspekter och verket framstår som mer och mer mångfacetterat. Konstpedagogens ord verkar inte väga tyngre än någon annans men hen försöker få in samtalet på kroppsrörelser utöver att hen precis som vi andra kommer med personliga associationer. Efter ett tag ställs frågan om vilken sorts musik som skulle passa till verket. Någon tycker att Vivaldis "De fyra årstiderna" skulle passa. Konstpedagogen frågar om någon kan nynna den. Det hörs mummel från olika deltagare men ingen tar ton. "Jag tänker på 'Vårvindar friska!'", säger konstpedagogen och börjar sjunga. Rösterna är klar och sången klingar vackert i den i övrigt tysta salen. Några av deltagarna börjar sjunga med. Efter ett tag börjar konstpedagogen istället sjunga "Dansa min docka". Den kan flera av oss och nu sjunger nästan alla med. En av deltagarna tar över och sjunger en vers själv. Alla skrattar glatt och deltagaren börjar sjunga en annan visa. Vi tackar henne uppskattande och hon skrattar. Konstpedagogen berättar att verket vi står inför är inspirerat av den scenografi som gjordes till Ryska Balettens uppsättningar i Paris, där musikens, dansens och den visuella konstens uttryck skulle sammanblandas och förstärka varandra. Det var visningens sista verk, vi och de andra deltagarna lämnar museet leende och lite upprymda.

Visningen gav oss flera exempel på hur tillåtandet av betydelseglidningar är centralt för en dialogskapande

praktik. Queerteoretikern Judith Butler menar att de förmenta misslyckandena till omedelbar identifikation med den dominerande kulturen kan i sig skapa en utgångspunkt för en mer demokratisk förståelse för skillnader mellan olika människor (Butler 1993, s. 219). Olika maktordningar i samhället rangordnar specifika identitetskategorier baserat på exempelvis kön, genus, sexualitet, ålder, klass, funktionalitet och etnicitet som mer "generella" eller "allmängiltiga" än andra. Med den "dominerande kulturen" menas den kultur som representerar det dominerande fåtalets erfarenheter, synsätt och förutsättningar, ofta på bekostnad av perspektiv från andra grupper i samhället (Hermele 2009). Det tillåtande i situationerna som ofta uppstår inom Mötesprojektens visningar är ett sätt att försöka lokalisera vad som finns i mellanrummen mellan normen och det avvikande, och istället röra sig mot det subtila, fördolda, det som finns mellan raderna av alltför styrda läsningar. Vikten av att använda sig av alternativa kunskapskällor, exempelvis populärkultur, för att utmana kunskapens binära uppdelningar i högt och lågt eller sant och falskt, har betonats av många inom det queerteoretiska fältet (Halberstam 2011, Kosofsky Sedgwick 2003, Muñoz 1999). Litteraturvetaren Jack Halberstam använder begreppet "låg teori" för att beskriva användandet av alternativa källor i producerandet av kunskap. Enligt Halberstam är "låg teori" ett förespråkande av olika typer av kunskaper, källor och identifikationer som vägrar att bekräfta de hierarkier av kunskap som föresprå-

kas inom exempelvis akademien, vetenskapen eller finkulturen (Halberstam 2011, s. 15, Hall 1990, s. 413). I relation till konstpedagogik kan "låg teori" förstås som ett sätt att likställa kunskap och betraktarpositioner. I den situation som beskrivs ovan baseras samtalet på både konstpedagogens och deltagarnas kunskaper, iakttagelser och upplevelser. Samtalet tillåts ta olika riktningar, deltagarna och pedagogen blandar idéer och frågor om verken med associationer som kanske i förstone inte verkar ha med konstverket, dess historia och kontext att göra. Men de görs relevanta i det sociala sammanhanget. Det är ett exempel på en dialogbaserad konstpedagogisk praktik som uppmärksammar deltagarnas förkunskaper, subjektiva upplevelser och erkänner olika typer av kunskaper och identifikationsprocesser.

Den konstpedagogiska situationen

Att Mötesprojektens visningar syftar till att öka deltagarnas välmående snarare än deras konsthistoriska bildning har inneburit ett större fokus på en dialog mellan konstpedagogen och deltagarna, där deltagarnas egna iakttagelser och slutsatser fått mycket utrymme. Tiden spelar en viktig roll på flera olika sätt i dessa sammanhang. Dels tid som utrymme; dels ifråga om taltid. Med utrymmesaspekten av tid menar vi den tid som avsätts för gruppen då konstinstitutionen är stängd för andra besökare. Grupperna måste även vara små för att en dialog ska vara möjlig. Exempelvis

anges i några pedagogiska instruktioner att visningarna får innehålla max tio till femton personer.³ Därtill diskuteras få konstverk, ibland bara ett, under en knappt timslång visning. På så sätt skapas rum för tystnad och tvekan, utrymmen som inte bara är viktiga för människor med minnesproblematik, utan som många gånger är en förutsättning för emotionella såväl som intellektuella reflektioner och kopplingar. Konstverk innehåller former och identifikationspunkter som kan leda till olika förståelser och idéer. Ibland motsägelsefulla, ibland parallella. Upplevelsen av ett konstverk, och vilka associationer och tankar verket väcker beror på vem som betraktar det, när och i vilket sammanhang. På så sätt är inte betydelsen av ett konstverk något färdigt eller enhetligt, utan snarare en ständigt pågående process som konstrueras i relation till den subjektiva upplevelsen och till vilket rum eller tid som omsluter det. I exemplet ovan inledde konstpedagogen dialogen om konstverket genom att be deltagarna betrakta verket under en stunds tystnad för att sedan låta alla berätta om sina respektive iakttagelser och associationer. Därefter började gruppen gemensamt att diskutera verkets olika betydelser. Att på detta sätt inledningsvis avsätta en minut för ett tyst betraktande av verken är en gängse metod inom Mötesprojekten som uppmärksammar konstverkens multipla betydelser och uppmuntrar deltagarna att uttrycka och lita till sina

egna subjektiva identifikationsprocesser och kunskaper.

Forskare inom det konstpedagogiska fältet har uppmärksammat hur den pedagogiska verksamheten på konstinstitutioner historiskt sett framställt mottagaren utifrån metaforen om ett tomt kärl som ska fyllas på med den kunskap som konstinstitutionen och pedagogen anses inneha (Lindberg 1991, s. 16, Illeris 2006, s. 6, 18). Många av dessa samtida forskare ställer sig kritiska till den historiska framställning av mottagare och pedagog som konstruerar kunskap som något som förmedlas uppifrån och ner; från den som har makt till dem som inte har det. För att bryta mot denna tradition har bland andra konsthistorikern Anna Lena Lindberg förespråkade metoder för en konstpedagogik som kan fungera som en sorts forskning, där konstpedagogen och deltagarna utgår från konstverket för att tillsammans undersöka olika typer av ämnen och idéer. Hon förklarar hur dessa i sin tur inte nödvändigtvis behöver ligga i linje med konstnärens, curatorns eller konstinstitutionens intentioner:

Pedagogen måste vara tillräckligt modig för att släppa sin egen analysstruktur och tillräckligt skicklig för att strukturera analysen utifrån mottagarens utsagor. Det är inte det enskilda konstverket, konstnären, genren, epoken eller företeelsen konst som är konstpedagogikens objekt, utan en bestämd mottagares eller mottagargrupps föreställningar om dessa ting. (Lindberg 1991, s. 242)

³ För mer information: <http://www.alzheimerfonden.se/motenmedminnen/deltagare> (tillgänglig 2016-04-01).

Denna konstpedagogiska metod ligger i linje med de modeller som har utvecklats inom queer- och feministisk teori, där idéer om parallelliteter mellan multipla historieskrivningar, och identifikationer lyfts fram för att visa på hur olika personer ser och upplever saker på olika sätt (Kosofsky Sedgwick 2003, Halberstam 2011). Här har en viktig kritik riktats mot att konsthistoria och idéer om betraktarpositioner ofta utformats utifrån den dominerande kulturens upplevelser och i samma rörelse osynliggjort parallella perspektiv från andra grupper i samhället. De modeller som tagits fram inom feministisk och queer teorbildning syftar till att skapa nya sätt att förhålla sig till historia, kunskap och identifikation, som öppnar för de alternativa berättelser som finns runtom, men även inom, den dominerande kulturen. Vi menar att de särskilda förutsättningarna för visningar för människor med neurodegenerativa nedsättningar skapar en konstpedagogisk metod där alla deltagare kan bli medskapande i konstdialogen.

Mötas i olikhet

Genom vårt deltagande i Mötesprojektens konstsamtal har vi observerat hur metoder för dialogskapande kan öppna upp för en kreativ komplexitet där olika identiteter, upplevelser och kunskaper lyfts fram. Exempelvis diskuterades under en visning inom Mötesprojekten ett konstverk där en konstnär hade samlat och radat upp föremål från två övergivna hem. Föremålen var resultatet av ett urval där konstnären brett två arkeologer under-

söka innehållet i två övergivna hus på samma gata och då inrikta sig på likartade föremål. Syftet var att peka på hur olika geografiska platser, trots att de på många sätt skiljer sig åt, skapar likartade behov och vanor. I samtalet omkring verket reflekterade deltagarna över vad som lämnats kvar och tagits med. Det blev till en långsam och poetisk analys som rörde sig i en mängd olika, ibland motsatta, riktningar. Det fanns ingen konsensus om de olika sakernas betydelser. På konstpedagogens fråga om vilka föremål deltagarna inte skulle klara sig utan svarade en av dem ”visp”. Även övriga deltagares åsikter och idéer om vilka föremål som är outhärliga skildes sig åt, och en av deltagarna berättade om sina personliga erfarenheter av att lämna föremål bakom sig när hon flyttade från sitt forna hemland. Dessa olika perspektiv ledde till en spännande läsning av konstverket ifråga. I stället för att behandla människors likheter kom diskussionen att ta en oväntad vändning genom att öppna upp för hur människors olika behov, vanor och intressen skapar olika blickpositioner och sätt att uppleva världen och dess föremål. Pedagogiken i projektet använde sig aktivt av deltagarnas erfarenheter, associationer och kunskaper i mötet med konstverk. I situationen som beskrivs ovan blev det tydligt hur en dialog som ger utrymme för synsätt och reflektioner som till förstoundersökning kan verka underliga, avvikande eller till och med felaktiga, kan öppna upp för andra perspektiv än de som tillhör det dominerande fåtalets. Förutom att den här typen av dialogbaserad praktik på så sätt

erkänner alla deltagare som subjekt som redan från början innehar relevant kunskap så synliggörs också hur den institutionaliserade kunskapen, så som den som finns inom konstinstitutioner eller inom sjukvården, ofta är begränsad och formad efter normer och dominerande föreställningar.

Sammanfattning

Mötesprojekten bidrar med nya perspektiv inom både det konstpedagogiska och det medicinska forskningsfältet. Inom det konstpedagogiska fältet har dessa medicinska initiativ inneburit en unik möjlighet att studera en pedagogisk modell som annars sällan appliceras på vuxengrupper. Inom det medicinska fältet har initiativet lyft viktiga frågor om hur estetiska upplevelser kan användas som habilitering. I den här artikeln har vi diskuterat hur Mötesprojektens dialogbaserade metod erkänner och uppmuntrar deltagarna som subjekt – en aspekt som är relevant inom både inom det konstpedagogiska och inom det medicinska fältet. Alltför ofta antar institutioner – konstens och sjukvårdens – en förmyndarposition som förhindrar en jämlik dialog mellan läkare/forskare/pedagog och patient/besökare. Mötesprojektens konstvisningar innebär en unik möjlighet att utveckla den dialogbaserade metoden i praktiken. Sättet på vilket metoden leder till nya och oväntade samtal synliggör också dess nära kopplingar till metoder för identifikation och subjektskapande som förespråkas inom feministisk och queer forsk-

ning. Vår förhoppning är att allteftersom projektet fortskrider, kommer mötet mellan de medicinska och de kulturella vetenskaperna öppna upp för nya perspektiv på dialog, subjektskapande och identifikation som bidrar till såväl det medicinska som det konstpedagogiska fältet.

Referenser

- Aure, V., Illeris, H. & Östergren, H. (2009). *Konsten som läranderesurs*. Skärhamn: Nordiska Akvarellmuseet.
- Butler, J. (1993). *Bodies That Matter*. New York: Routledge.
- Halberstam, J. (2011) *The Queer Art of Failure*, Durham, Duke University Press.
- Hall, S. (1990). Gramsci's Relevance for the Study of Race and Ethnicity. I: Chen, K-H. & Morley, D. (red.) *Critical Dialogues in Cultural Studies*. New York: Routledge.
- Hermele, V (2009). *Konsten – så funkar det (inte)*. Stockholm: Konstnärernas Riksorganisation (KRO).
- Illeris, H (2002). Billede, pædagogik og magt: post-moderne optikker i det billedpædagogiske felt. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Illeris, H. (2006). Museums and galleries as performative sites for lifelong learning. I *Museum and Society*, 2006, 4, 1:15-26.
- Kosofsky Sedgwick, E. (2003). *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham: Duke University Press.
- Kuppers, P. (2011). *Disability Culture and Community Performance: find a strange and twisted shape*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Lindberg, A L. (1991). *Konstpedagogikens dilemma: historiska rötter och moderna strategier*. Lund: Studentlitteratur.
- Mittelman, M. & Epstein, C. (2009). 'Evaluation of Meet Me at MoMA'. I: Rosenberg, F, Parsa, A., Humble, L. & McGee, C. (red.), *Meet Me. Making Art Accessible to People with Dementia*. The Museum of Modern Art, New York.
- Muñoz, J.E. (1999). *Disidentifications: Queers of Color and the Performance of Politics*. Minneapolis: University of Minnesota.